

ОЖИЕ ГИЗЛЕН ДЪО БУЗБЕК

/1553—1562/

Роден през 1522 г. като незаконен син на Жил Гизлен II, владетел на имение Бузбек, близо до Комин, преди спадащо към Фландрия, а сега към Франция, той получава солидно образование. Следва в Брабантския университет в Лувен, където преподава Еразъм Ротердамски, а по-късно в известните университети в Париж, Болоня и Падуа. Запознат добре с античната култура, владеец няколко езика, Бузбек е хуманист и типичен за времето си „полихистор“.

Дипломатическата си дейност започва през 1553 г. на служба при Фердинанд Австрийски, който го изпраща първо в Англия, а след това му поверява посланичеството до Цариград при Сюлейман II. За изпълнението на тази отговорна задача, свързана със запазването на мира, Бузбек прекарва осем години в Цариград (1554—1562). Изкусен дипломат, който успява да „възпира неприятеля с извънредната сила на своя дух“, макар и поставен при тежки условия, той прави всичко възможно, за да се избягнат ужасите на една нова жестока война, защото си спомня за „загубените битки при Никопол и Варна, а пред очите му са още полетата край Мохач, побелели от костите на загиналите християни“.¹

Впечатленията от пътуванията и престоя си в Османската империя той излага в четири писма, отправени до Никола Мишо, сеньор Индевелд, негов състудент от Италия и посланик в Португалия. Бузбек не е възнамерявал да обнародва писмата си и едва двадесет години по-късно Л. Карион ги дава за печат.² В твърде кратък срок те претърпяват повече от 20 издания³ на различни езици и може да се каже, че Бузбек става един от най-популярните автори в Европа през XVII и XVIII в. Интересът към тях като исторически извор за историята на Балканите и като художествено произведение и до днес не е намалал.⁴

Той е автор и на един „Проект за война срещу турците“⁵, в който въз основа на наблюденията си върху османската войска предлага създаването на редовна християнска армия по примера на еничерската, която да замести наемните войски.

По-малко известните му писма до император Рудолф от Париж, където е бил неофициален пратеник във френския двор с прекъсвания от 1570 до 1585 г., представляват ценен извор за историята на Франция.

За начина, по който е бил оценяван от съвременниците си, ще приведем

само един характерен цитат: „Бузбек съчетаваше извънредно рядката способност за наблюдение с най-голямо трудолюбие и най-голяма честност... Нищо не е над него, нищо не е под него.“⁶

По-голямата част от писмата му се отнасят за живота в Цариград, нравите и обичаите на турците, организацията на войската им, отношенията в султанския двор, като за разлика от някои други свои съвременници той се е старал да предаде както лошите, така и добрите им черти. Откъси от писмата му са преведени и на турски.⁷

На български език досега е преведен само откъс от първото му писмо.⁸

Тук предаваме откъси от четирите му писма, включващи главно впечатленията му от преминаване през балканските земи, които той прекосява по пътя Будапеща — Белград — София — Пловдив — Цариград, и някои други въпроси, имащи пряко отношение към положението на балканските народи по онова време.

ПОСЛАНИЧЕСТВА И ПЪТУВАНИЯ В ТУРЦИЯ И АМАСИЯ⁹

В първото писмо (с. 1—178) Бузбек описва първото си пътуване — от Виена до Цариград, Амасия и обратно (юли 1553—август 1555). Белград е първият град на Балканите, който той вижда и описва:

„Белград е построен при вливането на река Сава в Дунава, в крайния ъгъл на едно възвишение. Той е стар град, укрепен с двойна стена и много кули. От двете страни се мие от реките, които вече споменах, а откъм сушата върху един хълм има здрава крепост с много големи кули, облечени с дялан камък. Пред града има големи предградия и много къщи, построени без всякакъв ред, където живеят безброй различни народности — турци, евреи, гърци, далматинци и много други. Предградията в Турция по правило са по-големи от самите градове и свързани заедно с тях, дават представа за значително големи селища...“ (с. 32—33). „Неотдавна този град е бил обсаждан усилено от турците; първо от Амурат, а след това от Мохамед, който завладя Константинопол. Но унгарците и кръстоносците го браниха смело срещу тези варвари. Най-после през 1520 година¹⁰ Солиман в началото на царуването си идва с мощна войска и го завзема лесно, защото го изненадал без добър гарнизон поради нехайството на младия крал Луи¹¹ и поради раздорите между големите унгарски феодали. С това се отворила вратата за всички злини, които сега обременяват това кралство. Това е причината за поражението на Луи и за завладяването на Буда, за поробването на Трансилвания и за нещастията на една твърде цъфтяща страна. Този пример трябва да вдъхне страх у всички съседи и да служи за предупреждение на всички християнски князе, които трябва да положат най-големи грижи за своите крепости, ако държат на безопасността си. Турците приличат на големи реки, придошли от дъжд. Когато придойдат повече от обикновено, реките разкъс-

ват дигите, които ги преграждат, и разнасят унищожение надалеч. По много по-страхотен начин турските пълчища, веднъж след като преминат или премахнат преградите от пътя си, разнасят своите невиджани опустошения“ (с. 34—35).

На Бузбек правят впечатление обичаите на местното население:

„След като минахме реката, която жителите наричат Морава, отседнахме в едно сръбско село, наречено Ягодна¹², където видяхме погребение, съвсем различно от нашите. Мъртвецът бе положен в храма с открито лице и до него бяха поставени хляб, месо и бутилка вино. Жена му и дъщеря му стояха от страни с най-хубавите си дрехи; момичето имаше на главата си шапка от паунови пера. Последният подарък, който жената правеше на съпруга си, беше една малка тъмночервена шапка, каквато носят момичетата в тази страна. Чухме гробовните им песни, жалбите им—като че ли питаха умрелия: „С какво заслужихме“, казваха те, „или какво пропуснахме да направим за твое добро и успокоение? Какво сме престъпили против тебе, което те накара да ни напуснеш и оставиш нещастни и отчаяни“ и други подобни жалби.

Видяхме, че свещениците, които служеха, бяха от гръцката вяра и религия. В гробището забелязах много направени от дърво елени и сърни, завързани на върха на забити в земята пръти. Както ни казаха, тези знаци служели като свидетелство за прилежността и грижите, с които жените и дъщерите изпълнявали домакинската си работа. Виждаха се също коси, закачени по гробовете от жени и момичета в знак на траур и скръб, причинени от смъртта на тези, които са обичали.

Там научихме също, че след като една девойка е била обещана на някой млад момък, обичаят налагал той да отвлече насила своята избраница, като че ли тя не е съгласна да се омъжи за него, защото благоприличието не ѝ позволявало да се съгласи доброволно“ (с. 36—38).

В Ниш Бузбек отсяда за пръв път в кервансарай:

„Ниш не е от най-малките градове в тази страна, нито от най-малко населените, каквито обикновено са тукашните градове. В този град отседнах в една обществена странноприемница, която се нарича от турците кервансарай и е обикновен подслон за пътниците по тези места. Тъй като ми се струва, че дълго време ще слушате да ви говоря за тях, а сега има удобен случай, ще ви разкажа какво видях там. Тези кервансарайи представляват обширни постройки, чиято дължина превишава малко широчината им. В средата има открито място, където се оставят мулетата, камилите, колите и багажът. Това открито място е обградено с около три стъпки висока стена, свързана с външната стена, която обгражда цялата сграда. Повърхността на тази стена е плоска и широка около четири

стъпки. Тя именно служи на турците за спалня и трапезария, а също и за кухня, тъй като във външната стена, която, както споменах, обгражда цялата сграда, са изградени огнища. Широчината на тази стена ги отделя от конете им, чиито глави и шици се подават над нея, и животните присъствуват на вечерята като прислужници, а понякога изяждат от ръката на господаря си кора хляб или ябълка. Върху тази стена турците приготвят леглото си, което се състои от една черга, която носят за тази цел зад седлото си, върху нея постилат едно палто, а седлото им служи за възглавница. Една подплатена с кожа дреха, стигаща до глезените, денем им служи за обличане, а нощем за покривка. Така те си почиват, без някой да може да ги упрекне, че им липсва каквото и да било удобство.

Няма нищо скрито, всичко се прави пред очите на всички и тъмнината на нощта е единствената завеса, която може да скрие нещо от погледа им. Аз изпитвах извънредно голямо отвращение към тези странноприемници, понеже турците не сваляха погледа си от нас, за да ни наблюдават и се учудват на нашия живот и обичаи. Поради това, доколкото ми беше възможно, аз се опитвах да преспивам при някой беден нещастен християнин. Но техните колиби са толкова тесни, че едва можех да намеря място, за да поставя леглото си, и понякога трябваше да спя в палатка или в колата си.

Понякога отсядах в хановете¹³, защото са много удобни, построени добре и имат отделни стаи. Те са отворени за всеки, за християни и евреи, за бедни и богати, понякога и пашите и санджакбейовете ги използват като пътуват. Когато отсядах там, аз поне се чувствах по-щастлив от царя на Персия, но не се намират навсякъде. Обичай е да хранят всички, които са отседнали там, и когато дойде време за ядене, един прислужник се появява с огромен дървен поднос, в средата на който има чиния с каша от ечемик и парче месо, понякога и малко мед. В началото се стеснявах да приемам храната, като казвах, че ми приготвяват вечерята и че е по-добре да запазят това за бедните. Те настояваха да не отказвам малкото, което ми предлагат, че това е обичай и пашите също вземат, а за нуждаещите се остава, и че ако не го искам за себе си, да го оставя за моите прислужници. Така се почувствах задължен да го приема, за да не изпадна в особено и неудобно положение. И след като благодарях на този, който ми го беше донесъл, понякога вземах няколко хапки. То отговаряше на преценката на Гален за хубаво месо, а освен това вкусът му не беше неприятен. На пътниците е разрешено да остават три дни и да живеят по този начин, но след като минат три дни трябва да сменят подслона си.

Когато се случваше да не намеря никакъв подслон, установявах се в някой голям обор, където обикновено нощуват заедно хора и животни, овчари и стада. В единия край на тези обори има огнища, а в другия — място за добитъка. Аз отделях тези две части с платнища от палатката ми и като се затварях в тази, където беше огънят, до който поставях леглото и масата си, се чувствавах щастлив като цар. Моите прислужници се търкаляха върху прясната слама в останалата част на помещението, а някои от тях понякога спяха край огъня, който си запалваха в някоя съседна градина или поляна, за да сготвят храната. Огънят ги пазеше от студа и за поддържането му те се грижеха дори повече от девиците-весталки в Рим.

Сигурно се учудвате как успях да утеша моите хора за тези лоши места за пренощуване. Не бихте могли да повярвате, че наред Турция имахме голямо изобилие на вино, което служи като лек за прекарване на лошите нощи. То не се намира навсякъде и още по-малко там, където не живеят християни, както се случва често край големите пътища и проходи. Тъй като дързостта на турците е непоносима за тях, те се оттеглят в отдалечените места и си избират мирно убежище, макар и с неплодородна земя, а добрите земи оставят на по-силните“ (с. 39—45).

„Оставаше ни още едно неудобство, може би по-голямо от това, което бихме имали при липсата на вино. Тъй като трябваше да ни вдигат сутрин рано, често дори преди да е съмнало, за да може да стигнем до вечерта на хубаво място, нашите турски водачи много пъти ни събуждаха малко след полунощ, понеже лунната светлина им се сторила за зора. Причината за тези грешки е, че те нямат часове за разпределяне на времето, нито пътни знаци за определяне на разстоянията, както ние. Сред турците има само един вид хора, наричани талисмани¹⁴, посветили се на служба на тяхната джамия, които познават, че зората приближава, с помощта на някакви мерки с вода. Те викат от върха на една висока кула, направена за тази цел: „Всички да почетат бога“, като повтарят същото нещо между сутрин и пладне, след това между пладне и залез и за последен път, когато слънцето залезе. Гласът им е силен, с известна хармония, и се чува по-далеч, отколкото човек може да си представи. По този начин всеки ден се разделя на четири части, по-малко или повече дълги според годишното време, обаче през цялата нощ времето е несигурно и неопределено. И, както казах, нашите турци, подмамани, крещяха да прибираме багажа и ние незабавно скачахме от леглата от страх да не закъснеем и да не обвинят нас за неприятностите, които биха могли да възникнат от това. Приготвихме всички неща, товарехме колите, впрягахме конете и напълно готови, чакахме сигнала за тръгване, в това време обаче нашите во-

дачи, разбрали грешката си, лягаха отново да спят. След като ги чаках известно време, питах дали вече не искат да потегляме. Отговаряха ми, че те отново били легнали върху килимите си, че били сбъркали — не било още време за тръгване и ни съветвали и ние пак да си легнем.

За мен оставаше трудът да изваждам всичко, което беше вече подредено, или да чакам дълго време с много неудобства и на студено. За да предотвратя тези неприятности, аз забраних на турците да ме будят, като казах, че аз ще събуждам всички, когато трябва, а те да ми съобщават часа, в който трябва да тръгнем на другия ден; казах им, че имам часовници, които никога не бъркат, и че аз ще ги нагласям от вечерта за сутринта и че ги моля да спят, като им давам думата си. Въпреки че повярваха това, което им казах, те при все това бяха неспокойни. Съвсем рано сутрин идваха при мене, питаха прислужника ми какво показва този инструмент за отбелязване на времето. След като той два-три пъти им каза колко остава до изгрев слънце, без да ги излъже, те започнаха да се успокояват и да се възхищават на верността на часовниците ни“ (с. 46—49).

„От Ниш до София пътят беше добър и времето хубаво, като се има пред вид годишното време. София е голям град, добре населен с местни жители и чужденци. Преди тя е била столица на българите, след това, ако не се лъжа, е била седалище на сръбските деспоти¹⁵, докато династията още съществувала и не била паднала под властта на Турчина. След това пътувахме няколко дни през плодородните и приятни долини на България. Хлябът, който ядохме по тези места, беше в повечето случаи печен в пепел. Наричат го „погачи“: продават ги момичета и жени, защото тук няма хлебари. Когато тези бедни момичета научат, че пристига някой, от който може да спечелят нещо малко, омесват тесто от брашно и вода, без никаква мая, и го пекат под гореща пепел. Още горещ от пещта, те го разнасят за продан на ниска цена. Другите храни са също много евтини. Една овца струва тридесет и пет аспри, една кокошка или пиле струва една аспра, а петдесет аспри правят едно екю.

Носията на тези жени е забележителна. Облечени са само с една риза от грубо платно, от каквото у нас правят чували. Разноцветната бродерия, с която ги украсяват, им харесва много, въпреки че е лошо изработена и смешна. Когато видяха нашите ризи от съвсем фино платно, се учудиха от скромността ни да носим толкова прости и едноцветни ризи.

Най-странни ми се сториха кулите върху главите им — сламени шапки, покрити с платно, с особена форма, точно обратна на това, което носят нашите селянки, чиито шапки са по-широки в долната част, а нагоре постепенно се стесняват, докато

тук горната им част е по-широка от долната; отгоре са открити и имат широк отвор към небето. Изглежда, като че ли са направени да улавят дъжд и слънце, докато нашите — за да се предпазваме. Между горния и долния край са прикачени монети, медали, парченца оцветено стъкло и всичко възможно, което блести, колкото и просто да е. Така те вярват, че са добре украсени. Този вид шапки придават стройност и достойнство на жените, които ги носят, понеже трябва да пристъпват внимателно, за да не ги съборят, и приличат на Клитемнестра, Хекуба или на някоя царица от комедията.

Това, което видях тук, ме наведе на мисълта, че благородничеството, което толкова много се почита, е нещо незначително и подчинено на съдбата. Научих, че някои млади жени, които изглеждаха по-добре от другите, произлизали от най-големите владетели на тази страна, но сега са омъжени за говедари и овчари. В такова тежко положение са приведени сега големите благородници в Турция. На други места видях също потомци на семействата на Кантакузени и Палеолози, в миналото императори на Константинопол, чието положение сред турците беше по-ниско и по-презряно от това на тирана Дионисий¹⁶ в Коринт. Турците имат правило да не преценяват никого по друго освен по личните му достойнства и не почитат старинността на никой род освен на рода на Осман.

Всеобщо прието мнение е, че българите по времето, когато много племена са се преселвали по собствено желание или по принуда, са дошли откъм скитската река Волга и че се наричат българи, равнозначно на волгари¹⁷, по името на тази река. Те се установили първо край планината Хемус, между София и Филиполис¹⁸, местоположение с голяма природна недостъпност, и тук дълго се противопоставяли на властта на гърците.

При едно сражение пленили Балдуин¹⁹ Старши, император на Константинопол, и го убили. Но не могли да устоят на нападенията на турците, които ги завладяха и подложиха на тежко робство. Езикът им е склавонски, общ с този на Сърбия и Рашка²⁰.

Преди да се слезе в равнината на Филиполи, трябва да се премине през един много стръмен проход, който турците наричат „Капу дервент“²¹, което ще рече тясната врата. В тази равнина се вижда Хебрус²², която извира немного далече от планината Родопи. Нейните върхове, наричани от жителите Рила²³, отдалеч изглеждаха покрити със сняг. От нея, както ни казва и Плиний, извира Хебрус, факт, всеобщо известен от стиха на Овидий:

„Където [заледените] Родопи се простират към гористия Хемус,

И свещеният Хебрус събира стичащите се от ледовете води“.

С този израз поетът иска да каже, че реката не е нито дълбока,

нито дълга, въпреки че е твърде прочута и има много плитчини. Спомням си, че при моето завръщане я пресякохме при един брод край Филиполис, за да отидем на един остров, където преспахме под палатки и платнища. През нощта обаче реката придойде и на сутринта много трудно успяхме да я преминем и продължим пътя си.

Филиполи е построен върху един от трите хълма, които като че ли са откъснати от планинската верига, и увенчава върха им със своите кули. Около Филиполи видяхме, че сеят в блатата ориз и той расте като пшеницата.

Цялата равнина около града е покрита с големи могили от пръст, които според турските легенди са паметници, които отбелязват местата на безбройните битки, ставали по тези полета, и под тях са погребани убитите.

Продължихме пътя си, като следвахме Хебрус, която беше от дясната ни страна, а планината Хемус, която продължава надолу до Черно море — отляво, пресякохме Хебрус по красивия мост на Мустафа²⁴ и пристигнахме в Ендрене²⁵, преди наричан Андринопол по името на император Адриан“ (с. 49—57).

След това Бузбек описва пристигането си в Цариград, забележителностите на града, отношенията в султанския двор, убийството на Мустафа, сина на Сюлейман, красивата природа и паметници (с. 65—98). Видял опустошенията и тежкото положение на покореното население, той търси обяснение за липсата на съчувствие у християнските владетели и бездействието им срещу намиращото се в настъпление „варварство“:

„Гърция, на времето най-цветущата от всички провинции в света, сега стене под тежестта на недостойно робство. . . Тя ни умолява въз основа на общата ни религия да ѝ помогнем и я спасим от варварството, дошло от Скития²⁶. Но напразно моли тя за нашата помощ, когато християнските князе са разделени и преследват съвсем различни цели. Има основание да се вярва, че обхваналите ги пороци ги владеят по-тиранично, отколкото гърците са потискани от турците. Луксът и развратът, мързелът и сладострастието, надменността, амбициозността и скъперничеството, омразата, завистта и ревността са господарите и тираните, които потискат толкова силно нашата смелост, че нямаме сили да погледнем към небето, да вземем някое доблестно решение или да се вдъхновим за големи дела.

Благочестието и нашият дълг ни повеляват от дълго време насам да покажем съчувствие към нашите съюзници. Но бидейки нечувствителни към честта, възможно ли е поне нашите интереси, които ние ценим над всичко друго, да не са могли досега да ни накарат да съжаляваме, че такива прекрасни страни, толкова изгодни земи и места са в ръцете на варвари вместо в нашите? Ние преплуваме безкрайни морета, за да отидем до Антиподите²⁷ и Индия, за да можем да скрием под-

лостта и несправедливостта си, като ограбваме невинни хора, понеже те не се защищават и не оказват никаква съпротива. Заявяваме високо, че сме водени от благочестие, а в същност търсим единствено съкровища. Отвлякох се в това изложение, за да покажа на всички, че извънредно много се лъжем, като вярваме, че нашите нрави са безупречни. Но както и да е, аз ясно виждам, че се коват оръжия за нашето поражение; и се страхувам, че скоро ще бъдем принудени да се бием за живота си, тъй като не искахме да го сторим за честта си“ (с. 99—102).

Следва описание на пътуването до Амася, където Бузбек трябва да отиде, за да се срещне със султана (с. 106—128). Причината за големите успехи на турците той вижда в скромния им начин на живот, в липсата на наследствени привилегии:

„Те не полагат големи грижи за стомаха си и за храна се задоволяват с хляб, сол, чесън, лук и кисело мляко, което Гален нарича оксигала, а те ингуста²⁸. В това мляко те сипват студена вода, надробяват хляб и това им служи за месо и за напитка. През големите горещини ние го пиехме, защото то не е само приятно за устата и стомаха, но също чудесно утолява жаждата. Продават го навсякъде, където има кервансаран или странноприемници. Когато пътуват, те се хранят с малко варено месо, различни плодове в изобилие, кисело мляко, сирене, сушени сливи, круши, праскови, дюли, фурми, грозде и диви круши. Поднасят всички тези плодове варени с чиста вода в големи пръстени съдове, всеки си взема каквото му харесва, изяжда го с парче хляб и изпива водата, която е останала. Ето как те изкарват евтино при дълги пътувания, а един от нас на ден изразходва повече, отколкото те за дванадесет или петнадесет дена. . .“ (с. 129).

„Добродетелта е единственото и значително украшение в този двор, [т. е. на Сюлейман], където всеки отрано трябва да се замисли, че само от него зависи определянето на неговото благородство, на неговата съдба. И често се вижда, че главните министри на империята са деца на овчар или говедар. Но това, че те не държат на своя произход, съставлява една от главните предпоставки на тяхната слава, защото те знаят, че тя им принадлежи изцяло, тъй като не дължат нищо на предците си“ (с. 143).

„Както е сигурно, че музиката, аритметиката или геометрията не може да се предават по рождение, също така и сред тях никой не си мисли, че добродетелта се споделя или получава по наследство или че смелостта се извлича от бащиното семе и децата задължително трябва да приличат на него. Всички тези качества са благословени от бога, който поражда в сърцето на тези, които обича, благородните чувства на справедливост и смелост. В тази държава достойнствата и задъл-

женията са правилни възнаграждения за заслугите, а подлостта, несправедливостта и всички пороци са презрени, поради което всичко процъфтява и границите на империята им се разширяват всеки ден по-напред. А в нашите кралства нравите са развалени, никой не зачита добродетелта и рождението е единственото правило, според което се разпределят почестите“ (с. 144—145).

По повод търговията с роби Бузбек пише следното:

„Пътуването ни [става дума за връщането му към Виена] започна твърде нещастно. При излизане от града видях коли, пълни с момчета и момичета, които водеха от Унгария за пазара на роби в Цариград. Тази търговия тук е толкова обикновена, че както в пристанището на Анверс се виждат товари с различни видове стоки, така тук често срещаме нещастни християни от различни съсловия, възраст и пол, които водеха към ужасно робство. Караха ги на групи или ги влачеха, вързани на верига в редици, също както коне, когато ги водят за продан на пазара, вързани едни с други за опашките. Видях как към всички се отнасят като към роби и не можах да спра сълзите си, нито да се въздържа да окайвам положението на един толкова нещастен народ“ (с. 158—159).

„След това преминахме Тракия и България, която се простира до Ниш, и Сърбия, която от Ниш стига до Симандрия²⁹, където започва Рашка. . .“ (с. 163).

„Както казах, Рашка започва от Симандрия и се простира до река Драва. Хората, които я населяват, са големи пиячи и немного верни. Произходът им досега не е познат. Аз не бих могъл да кажа за тях нищо друго освен това, че към нас се отнасяха много добре“ (с. 165).

Бузбек се прибира във Виена, но много скоро трябва да замине за втори път за Цариград, за да занесе важни поръчения. Във второто си писмо (с. 179—215) той описва второто си пътуване и част от престоя в Цариград до 20 юни 1556 г. „Знаех на какви опасности се излагам, но трябваше да се подчиня на необходимостта“ (с. 181), пише той на своите приятели. И наистина, тъй като новините, които носи, не са благоприятни за турците, 6 месеца държат него и придружителите му затворени „като много престъпни затворници, а не като посланици на суверенни владетели“ (с. 186). Бузбек обяснява това по следния начин:

„Продължителният успех през вековете е направил турците толкова горди и надменни, че не считат нищо, което желаят, за несправедливо и нищо, което не им харесва — за приемливо“ (с. 184).

В останалата част от писмото съобщава събития от султанския двор, сдобряването на Сюлейман със сина му Баязид,

появата на Мустафа — самозванец, удушването на великия везир Ахмед и „реабилитирането“ на Рустем.

В третото писмо (с. 216—469) Бузбек предава впечатленията си от събитията и преживяванията си в Цариград до юни 1560 г., където остава, за да запази мира:

„По-добре беше всичко да се опита, отколкото да се впуснем без нужда в една много жестока война“ (с. 216).

По отношение на робския институт в Османската империя Бузбек казва следното:

„Турците знаят да извличат от тяхната [на робите] работа голяма обществена и лична изгода. Робският труд им дава възможност да живеят удобно и икономично. Сред тях има поговорка, която казва, че никой, който може да притежава един роб, не е беден. Робите са инструментите, с които си служат за сечене на дърва, пренасяне на товари и правене на всичко необходимо за обществена полза или украса, както в миналото са служили на древните за усвояване на всички науки и изкуства...

Военнопленниците са най-голямата плячка на войниците в Турция: един или двама роби ги обогатяват, защото най-лошите роби при тях струват петдесет екюта. А тази цена често се удвоява или утроява, когато робът е млад, красив или сръчен. Оттук може да се изчисли колко струва плячката им от един поход, когато от всички страни вземат пет или шест хиляди пленници. Съчиненията на римляните ни учат, че и те не са пренебрегвали тази печалба, като понякога при обсадата на някой град са залавяли 20 000 или 30 000 души. И ако турците прилагат този обичай, те може да спечелят от ограбването на един град повече от 150 000 екюта. Турците са запазили обичая на римляните, но хора от своята религия не вземат в робство“ (с. 253—254).

Бузбек се интересува и намира начини да се осведомява за съпротивата на балканските народи срещу османските завоеватели. Така например той предава един случай за едно нападение, извършено малко преди обсадата на Сегед³⁰ от турска войска, командувана от братовчед на великия везир Рустем, върху хърватско население. Хората били изненадани, тъй като по това време празнували сватба, и много от тях били избити и пленени. Скоро обаче дошла друга вест: християнска войска от 500 души разбила и прогонила турската част, брояща около 3000 души. Рустем бил ужасен, но куриерът го успокоил, като казал, че те не били победени от силата на християните, а от тази на „пламъците“, т. е. pistolетите, с които били въоръжени християните (с. 310—316).

Интересни наблюдения има Бузбек върху взаимните влияния между завоеватели и завладяно население на Балканите:

„Знам много добре, че турците винаги са използвали лъ-

кове и стрели, но това не им е попречило да подражават на много неща, които са намерили в гръцките градове, които са завладели. Никога чужд народ не е приемал толкова лесно добрите изобретения на другите народи. Не използваха ли те безрезервно оръдията и мускетите и хиляди други неща, които, възникнали у нас, бяха много успешно развити от тях? Наистина печатането и обществените часовници те не одобриха, но за това се е противопоставила само религията от страх, че при печатането тяхното писмо ще престане да бъде свещено и че обществените часовници може по някакъв начин да намалят авторитета на техните свещенослужители. За всички други неща те се придържат много към старите церемонии, въпреки че са противни на тяхната вяра и култ. Говоря за народа и обикновените хора, които, хранейки в душата си отвращение към цялото християнство, както всеки знае, при все това държат много на обичая на гръцките свещеници за откриване на морето през пролетта, което през зимата е било затворено, чрез благославяне на водата. Турците, които искат да отплуват, питат от време на време гърците дали водата е вече благословена, за да излязат в морето“ (с. 342—344).

За начина, по който Бузбек води своята сложна дипломатическа борба, ще приведем един характерен пример:

„Рустан искаше да ме уплаши с една жестока война под формата на приятна любезност. По време на големите летни горещини той се сети да ми изпрати по моя преводач един плод, който расте в Цариград и е подобен на нашите тикви, в Германия наричан *Wasser Plutzer*³¹, пълен с червени семки и много полезен за утоляване на жажда. Той бил казал да ми предадат, че се надявал този много подходящ за сезона и с големи качества против горещините плод да ми хареса, и същевременно да ме уведомят, че в Буда и Белград имали големи количества подобни и дори по-големи плодове. С това, както ми се струва, той искаше да каже за гюлета за оръдия. Поради това аз казах да му отговорят, че съм много задължен за подаръка и че няма да пропусна да го опитам, но че не съм учуден от това, което е казал за плодовете в Буда и Белград, понеже знам, че такива има и във Виена, също толкова големи и в голямо количество. Рустан с удоволствие разбра от отговора ми, че съм схванал намека на шегата му“ (с. 360—361).

В четвъртото писмо (с. 470—698) Бузбек предава сведения за последните години от престоя си в Цариград, сключване на договор между Турция и Австрия и окончателното му замиване през декември 1562 г.

След поражението на испанците при о. Джерба³² турците залавят много военнопленници, на които Бузбек се счита задължен да помогне:

„Турците се отнасят странно към тях. Цялата им грижа се състои в това да им дадат хляб и вода, като считат, че са ги

задоволили в изобилие. Те изобщо не си дават труд да правят разлика между възрастта, обичаите, здравето и годишното време. Те се отнасят еднакво към здравите, болните, оздравяващите, силните, сакатите, младите, старите. И тяхното поведение в случая ми откри много възможности за проявяване на милосърдие по различни начини, като окажа различна помощ според безкрайните нужди, изисквани от живота.

Голям брой болни лежаха в един храм в Пера, разположен точно срещу Цариград, на отсрещния бряг на пристанището. Турците ги бяха оставили там като изоставени. Липсата на храна погуби много в разгара на болестта или по времето, когато започнаха да оздравяват, понеже нямаха нито бульон, нито месо за подсилване на изтощените си стомаси и за постепенно възстановяване на загубените си сили. Като ме уведомиха за този безпорядък, възложих на един от моите приятели, живеещи в Пера, да купува всеки ден по няколко овце, да ги сварява у дома си и да ги разпределя между нещастните пленници, като дава на един бульон, а на друг месо според изискванията за болестта или здравето му. Това лекарство помогна на много“ (с. 498—490).

Поради голямата чумна епидемия в Цариград Бузбек отива за известно време на Принцовите острови³³. За размера на епидемията и отношението на турците към болестите изобщо той пише следното:

„Понякога ме посещаваха приятели от Цариград и Пера. . . Когато ги питах дали чумата е започнала да намалява, един от тях ми отговори: „Да, в значителна степен.“ „А по колко души умират на ден?“ — запитах аз. „Около петстотин.“ „Боже мой — възкликнах аз, — това ли наричате намаляване на чумата? Ами когато е в разгара си, тогава колко измират?“ „Около 1000 или 1200“ — ми отговори той.

Турците вярват, че бог е написал по челата на всички хора часа и начина на смъртта им. Поради тази вяра те не се страхуват от чумата, но това не ги спасява от заболяване, нито от умирање, както другите. Ако това е предопределено, казват те, че трябва да умрем по този начин, невъзможно е да го избегнем. Ако, напротив, това е случайност, не е ли лудост да се страхуваме? Ето защо те без колебание вземат бельото и дрехите на умрелите от чума, още влажни от потта на телата им, и трият с тях дори лицата си, като казват, че ако бог желае да умрат, то това е абсолютно задължително, но ако това още не е според удоволствието и волята му, не съществува нищо, което би могло да им навреди по какъвто и да било начин. Така те дават свободен достъп на чумата и понякога измират всички до един от семейството“ (с. 526).

„На тези острови се запознах с Метрофан, митрополит и игумен на манастира в Халки,³⁴ един от споменатите острови.

Той е много честен човек, не е невежа и желае извънредно много двете църкви,³⁵ гръцката и латинската, да се обединят отново, противно на останалите свои сънародници, които ненавиждат хората от нашето изповедание. . .“ (с. 526).

Бузбек полага големи грижи и за освобождаване на военнопленниците, като използва връзките си с другите посланици и също с великия везир Рустем (с. 549, 583—594).

По повод скарването на двама души от свитата му с един кадия той казва:

„Сред турците съществува мнение, че лъжесвидетелствването срещу християнин представлява благочестива постъпка. Те не чакат да ги призват за свидетели, а сами се явяват, както се случи при онази среща“ (с. 578—579).

След като приключва успешно мисията си в Цариград, Бузбек си заминава, като преминаването си през България отбелязва само със следното:

„Пристигнахме в София, където пътят до Рагуза не е по-дълъг, отколкото до Белград“ (с. 628).

От дългогодишния си престой в Османската империя той отнася със себе си най-ценното:

„Нося безброй стари монети. . . Напълних много коли и кораби с гръцки ръкописи, които успях да събера. Изпратих около 240 книги по море във Венеция, а оттам ще наредя да ги пренесат във Виена, защото съм определил всичките за императорската библиотека“ (с. 696).

Увод, подбор и превод: *М. Киселинчева*

Коментар: *П. Коледаров и М. Киселинчева*

¹ Из характеристиката, която Бузбек дава на Фердинанд I (вж. Четвъртото писмо, с. 666, 673),

² *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum ab Augerio Gisleenio Busbequii & c. D. ad Solimannum Turcarum Imperatorem C. M. oratore perfecta. Eiusdem Busbequii De acie contra Turcam instruenda consilium. Antverpiae, 1581. 167 p. Второто писмо под заглавие: Secunda in Thraciam profectio, 1582. Четирите писма заедно: Legationes Turcicae epistolae, 1589. A. Gisleonii Busbequii omnia quae extant. Amstelodami, ex officina Elzeviriana, 1660. 575 p.*

³ Посочваме само няколко пълни издания: *Ambassades et voyages en Turquie et Amasie de Mr. Busbecquius. Nouvellement traduites en français par S. Gaudon et divisées en quatre livres. Paris, P. David, 1646.* По това издание е направен преводът. *Augerii Gisleonii von Busbeck. Vier Sendschreiben der Türkischen Botschaft, welche von dem Röm. Keyser Ferdinand dem I. an Solimann. . . aufgetragen worden. . . Aus dem Lateinischen geteutschet. . . Nürnberg, 1664. XII, 896 p. Lettres du Baron du Busbec, Ambassadeur de Ferdinand I. Roy des Romains. . . auprès de Soliman II. . . Traduites en français. . . par l'Abbé de Foy. . . T. I—III. A Paris, 1748. The life and letters of Ogier Ghiselin de Busbecq. T. I—II. By Charles Th. Forster and F. N. Blackburn Daniel. London, 1881.*

⁴ Пътеписът му се преиздава непрекъснато: *Ogier Ghiselin de Busbecq. Omnia quae extant opera. Einleitung R. Neck. Graz, Akad. Druck-u. Ver-*

lagsanstalt, 1968. XXX, 580 p. (Um eine Einleitung vermehiter Nachdruck der 1740 bei Jo. Brandmüller, Basel, erschienenen Ausgabe). През 1968 г. се преиздава и английското издание от 1881 г., посочено в заб. 3.

⁵ Обнародван за пръв път през 1581 г. заедно с първото писмо, вж. заб. 2.

⁶ Вж. увода към английското издание, заб. 3.

⁷ G. Busbec. Kanunî devrinde bir sefirin hatıratı < Türk mektupları > Ankara, İstiklâl Matbaası, 1953. 124 p. ill. (Serdengeçti Neşriyatı, V).

⁸ К. Иречек, Стари пътешествия по България от 15 — 18 столетие. Част V. Бузбек (1553). — П. Сп., 1883, кн. VI, с. 1—17. Кратки откъси са преведени и във: Положението на българския народ под турско робство, ред. Н. Тодоров, София, 1953. с. 34—35.

⁹ Дн. гр. Амася в Североизточна Мала Азия, на територията на античната провинция Понт.

¹⁰ В действителност Белград пада през 1521 г.

¹¹ Унгарският крал Лудвиг II (1516—1526), син на Владислав II, загинал след победата на турците при Мохач.

¹² Гр. Ягодина, дн. пренм. на Светозарево — СФР Югославия.

¹³ Тук става дума за имарети, както по-нататък Бузбек изрично отбелязва (вж. изд. на Gaudon, с. 62: „Странноприемниците, които турците наричат имарети...“). Белон също прави разлика между кервансарай и имарет.

¹⁴ Вероятно изопачено от турската дума „данишмент“ — учен, съветник.

¹⁵ Смята се, че за кратко време, когато Преслав паднал под византийска власт в 972 г., София била българска столица. Средището на Първата българска държава скоро след това се пренася в Охрид — седалището на комитопулите. Вж. М. Воїнов. Preslav—Sredec—Ochrida—trois anciennes capitales des tzars bulgares. — Et. hist., IV, 1968, p. 167—173. Бузбек грешил, като твърди, макар и с уговорки, че София е била седалище на сръбските деспоти. Тя никога не е била владяна от Сърбия. За кратко време столица на сръбските владетели е бил град Смедерево на Дунава. Вероятно Бузбек бърка последния град със София.

¹⁶ Дионисий младши, тиран на Сиракуза, 367 — 344 г. пр. н. е. Изгонен в Коринт, където бил принуден да изкарва прехраната си с преподаване на уроци.

¹⁷ Етнонимът „българин“ не е получил още задоволително обяснение. Извеждането му от р. Волга, споделяно от много стари автори, е отдавна отхвърлено. Вж. Ив. Д. Шишманов, Критичен преглед на въпроса за произхода на прабългарите от езиково гледище и етимологите на името „българин“, сб. Народни умотворения, кн. XVI—XVII, 1910, с. 505 и сл.

¹⁸ Тоест Филипопол, дн. Пловдив.

¹⁹ Става дума за латинския цариградски император Балдуин Фландърски, разбит и пленен от българския цар Калоян на 14 април 1205 г. Починал в тъмница в Търново.

²⁰ Рашка е ядрото на сръбската държава — по долината на едноименния приток на р. Ибар. Много автори го употребяват като синоним на Сърбия. Към края на нейното съществуване територията ѝ е сведена до придунавските области. Владетелите им са наричани на запад сръбски или рашки деспоти, а придунавските области, западно от Смедерево, „Рашка“, в различни форми.

²¹ Проходът Траянови врата и Момина Клисура, Ихтиманско.

²² Река Марица, която в действителност извира под връх Мусала в Рила.

²³ Границата между Рилския и Родопски дял от Рило-Родопския масив е условна. В географската наука е най-разпространено гледището, че тя минава по р. Яденица, Аврамовата седловина и р. Места. По пътя си Бузбек е наблюдавал преди влизането си в проходите рилските върхове, а при излизането — Белмекенския и Ибърски дял на Родопите.

²⁴ При дн. гр. Свиленград.

²⁵ Адрианополис, т. е. Одрин, или Едирне, Турция.

²⁶ Под Скития тук се разбира Изтокът. По средновековна традиция народите, с които се влизало за пръв път в досег, се свързвали с познати страни и народи. Така напр. византийците наричали арабите „перси“, „меди“ и пр., прабългарите — „скити“ и „мизи“. Първите — защото идвали откъм Персия, а вторите — понеже се установили в старите провинции Долна и Горна Мизия и Малка Скития, а идвали от Скития. Оттам те нападнали Византия. През X—XI в. нахлулите от същата посока печенези, узи и кумани носили прозвището „скити“. Когато османските турци нахлули в Средна Европа, те идвали от Балканите, респективно от известната по традиционната антична номенклатура в западната картография Скития. Затова и те също получили това прозвище.

²⁷ Антиподи са две места от земното кълбо, които се намират точно диаметрално противоположни едно на друго. Когато в едното е нощ, в другото е ден. В представите на древните хората на тези места са стъпили върху Земята така, че ходилата им са разположени едно срещу друго, от което произлиза и терминът, съставен от „анти“ (срещу, противоположен) и „pous“, „podos“ (крак), буквално — нозе срещу други. По-късно европейците под Антиподи разбирали Новия свят, т. е. Америка.

²⁸ Изопачено от йогурт.

²⁹ Гр. Смедерево на Дунава, дн. Югославия.

³⁰ Гр. Сегед в Унгария.

³¹ Старо немско наименование на дния.

³² Остров край брега на Тунис, наричан още Джабадо, а в античността Менинкс. Според митологията „остров на лотофагите“. През средновековието важна морска база.

³³ Малък архипелаг в Мраморно море край малоазийския бряг, срещу Цариград, на турски наричан Принкипо.

³⁴ Един от големите Принцови острови, където Цариградската патриаршия е поддържала висше богословско училище. В него по-късно е преподавал славянски език Неофит Рилски.

³⁵ Под влияние на Еразъм Ротердамски и Бузбек е за обединяването на източната и западната църква, което личи и от други места на пътеписа му.

